

HISTORIANOPETUS JA ARVOT

SIRKKA AHONEN

Historiakulttuuri yhteisön muistin rakentajana

Dosentti Sirkka Ahonen kysyy artikkelissaan, kenen asia historian yhteiskunnallisen käytön ja historian vastaanoton tutkiminen on. Vaikka tutkija historian välittäjänä on jäänyt median ja kulttuuriteollisuuden varjoon, historian yhteiskunnallinen käyttö kuuluu silti tiedeyhteisön vastuualueeseen.

■ Yhteisön muisti syntyy kulutusyhteiskunnassa enemmänkin julkisen ja kaupallisen historiakulttuurin kuin ihmisten keskenään vaihtamien kertomusten aineksista. Historiantutkimuksen ammatillistuksessa ympäristön historiakulttuuri on jäänyt tiedeyhteisön intressin ulkopuolelle.

Tarvitseeko moderni yhteisö muistia?

Toisen maailmansodan jälkeen levisi sodasta toipuvien kansojen keskuuteen voimakas tulevaisuutta koskeva toiveajattelu. Siihen liittyi selän kääntäminen menneisyydelle. Hyvin kehittynyt yhteiskunta ei tarvitsisi historiaa vaan ennen muuta rationaalista tulevaisuuden suunnittelua. 1800-luvulta periytyneen historismin mukainen juurien ja edellytysten hakeminen menneisyydestä joutui huonoon huutoon. Olihan monella kansalla menneisyydessä paljon hävettävää. Miksi siis kulkea selkä edellä tulevaisuu-

teen, kun katseen saattoi suunnata suoraan eteenpäin?

Margaret Mead (1970) jaotteli kulttuurit sosiologisesti toisaalta niihin, jotka ottivat esikuvansa menneisyydestä, ja toisaalta tulevaisuuden odotusten mukaan suuntautuviin. Hänen mukaansa teollistuneet länsimaat kuuluivat jälkimäisiin. Menneisyys ei enää määrittänyt niiden toimintaa.¹ Meadin ajattelu toistuu ajattelussa, jonka mukaan muutos on tapahtunut niin nopeasti, että ontologinen yhteys menneisyyden ja tulevaisuuden välillä on hävinnyt.

Historismin kieltäminen sai huippunsa ns. pohjoismaisessa mallin mukaisessa ajattelussa, jossa menneisyys nähtiin lähinnä hyvän tulevaisuuden negaationa. Eriarvoisuus ja turvattomuus kuuluivat menneisyyteen, kun taas tulevaisuus rakentui rationaalisille hyvän odotuksille. Pohjoismainen 1960- ja 1970-luvun sosiaalidemokratia edellytti laskelmiin perustuvaa suunnittelua, jota tradition huomioonottamisen katsottiin lähinnä kahlitsevan.

Historismin väistyessä historiankirjoittajat eivät enää olleet yhteisölle tarpeellisia identiteetin rakentajia eikä kansakunnan rakentaminen enää heidän legitiimi tehtävänsä. Historiantutkijat vetäytyivätkin kansakunnan palveluksesta tutkijakammioihin. Lähdeobjektivismiin ottein he tutkivat menneisyyden jälkiä ainoana tavoitteenaan tieto sinänsä. Tiedon yhteiskunnallista käyttöä kavahdettiin. Tutkijat kielsivät sukulaisuuden esimerkiksi historianopettajien

¹ *Margaret Mead, Culture and Commitment. The New Relationships between Generations in the 70's* (New York 1970), passim.

kanssa, joiden he epäilivät käyttävän historiaa kasvatukseen.

Kun historioitsijat Saksassa 1960-luvulla huomasivat alansa merkityksen romahtaneen, he ryhtyivät etsimään keinoja päästä takaisin yhteiskunnallisen keskustelun yhteyteen. Historiasodassa, jota käytiin kiivaimmillaan 1970-luvun alkupuolella, uuden suunnan historiantutkijat esittivät, että historia oli yhteiskuntatiede, joka auttoi selvittämään yhteiskunnallisten ilmiöiden ja käsitteiden luonnetta. Yhteiskunnalliset erot, vallankäyttö ja konfliktit olivat historiallisesti rakentuneita ilmiöitä ja käsitteitä, joita ei voinut ymmärtää ilman aikaperspektiiviä. Saksalaiset historiäteoreetikot kuten *Reinhard Koselleck* ja *Jörn Rüsen* toivat entisen historismin paikalle käsitteen 'historiatietoisuus', jolla he tarkoittivat ihmismielelle myötäsäntäistä ja tyypillistä tarvetta kelata omaa ja yhteisön elämää eteen- ja taaksepäin. Siinä missä historismin oli tarkoittanut menneisyyttä, historiatietoisuus oli menneisyyden ymmärtämyksen ja tulevaisuuden odotusten vuoropuhelua. Kaksisuuntaisuudessaan historiatietoisuus perustui tietoteoreettiselle hermeneutiikalle, jonka mukaan menneisyydelle esitetyt kysymykset nousivat ihmisen tulevaisuudenodotuksista samalla kun menneisyyden ymmärrys viritti uusia odotuksia. Tulevaisuudenodotukset samalla sekä saivat pohjaa menneisyydestä että vaikuttivat sen ymmärtämiseen.

Yhteisön muisti on perinteisesti merkinnyt samalla yhteisön identiteettiä. Historiatietoisuuden käsitteestä yhteisön muisti saa kuitenkin uuden kehityksen. Muistin tehtävä ei olekaan identiteetin vaan ihmisen rationaliteetin rakentaminen. Rationaalinen ilmiöiden selittäminen edellyttää ilmiöiden ajallisuuden tajua. Myöskään tulevaisuuden ajattelu ei ole rationaalista ilman menneisyysperspektiiviä. Yhteisön muutostarve ei nouse tässä ja nyt vaikuttavista rakenteista sellaisinaan vaan niihin liittyvistä merkityksistä, jotka ovat historiallisesti rakentuneita. Näin olettaa Koselleckin ja Rüsenin taustalla oleva Frankfurin koulukunta. Historiatietoisuus on koulukunnan mukaan yhteiskunnallisen muutoksen edellytys. Vain

historiatietoisuus tekee mahdolliseksi vapautua ajan mukana merkityksensä menettäneistä käytännöistä. Koulukunta soveltaa historiaan näin paitsi hermeneuttista lähestymistapaa myös emansipatorista tiedonintressiä.²

Myös Amerikassa, funktionalistisen yhteiskunta-ajattelun kotimaassa, osa sosiologeja löysi historian. *Christopher Lasch* teoksessaan *The Culture of Narcissism* (1979) rinnasti historiattomuuden oireen patologiseen narsismiin. Hänen mukaansa neutropommien ja risteilyohjusten pelossa elävät ihmiset eivät uskaltaneet ajatella tulevaisuutta vaan käpertyivät yksityisyyteen ja oman aikansa antiin. Menettyään uskonsa tulevaisuuteen he menettivät myös rakentavan kiinnostuksen menneisyyteen. Menneisyys tuotti enää vain nostalgisia tunteita ja epämääräistä viihtymystä. Vanha esine teki olon kodikkaaksi, mutta edellisten sukupolvien pyrkimykset saattoi unohtaa.³ Laschin kaipaama rationaalinen historiatietoisuus on läheistä sukua Koselleckin ja Rüsenin näkemykselle historiasta elämänhallinnan ehtona.

Rüsen myönsi, että ihmisten historiasuhde saattoi olla paitsi puhtaasti rationaalinen, selityksiä etsivä, myös tunteenomaisen nostalginen. Vanhoilla esineillä ja kertomuksilla oli viehätysvoimaa, etenkin jos ne olivat kauniita tai jännittäviä. Tähän historian puoleen tarttuivat 1990-luvun alussa Ruotsin historiantutkijat, jotka halusivat rakentaa uudelleen suhteensa suureen yleisöön. Historiantutkijat syyttivät weibullilaista positivismia yleisön historianharrastuksen kadosta ja tarttuivat historian toiseen puoleen, sen viihdyttämismahdollisuuksiin. Niillä suuri yleisö vieteltäisiin takaisin historian pariin. Historiantutkijoiden ja popularisoijien yhteistyönä pystytettiin eri kaupunkeihin näyttely Den svenska historien, joka siekailematta hyödynsi historian jännittäviä ja tirkistelijöitä kiehtovia aineksia. Prinssien veljesmurhat ja naimajuonet, entisajan elämän groteskit piirteet ja tietenkin myös isänmaan poikien uljaat hetket tuotiin esille draaman ja lavastustekniikan ehtymättömin keinoin. Näyttely oli suurmenestys. *Herman Lindquistin* journalistisen vauhdikkaasti kirjoit-

taman Ruotsin ”suuren kertomuksen” ensimmäiset osat ilmestyivät näyttelyn aikaan kymmentuhantisina painoksina. Historia ja suuri yleisö löysivät uudelleen toisensa.⁴

Historiatietoisuuden kehitys lähtee liikkeelle menneisyyden ihmisen toiminnan selittämisestä ja ihmisen aktiivisen historiallisen toimijuuden tunnustamisesta. Pelkkä menneisyyden parissa viihtyminen ei sellaisenaan kasvata historiatietoisuutta. Jännittävät jutut vetoavat esteettisiin tarpeisiin ja luovat samalla kieltämättä tarttumapintaa menneisyyttä koskeville rationaalisille kysymyksille, mutta eivät vielä luo sellaista yhteisön muistia, joka toimisi historiatietoisuuden pohjana. Vasta selittävää voimaa sisältävät kertomukset auttavat vastaanottajaa näkemään, mitä merkitystä historiallisten toimijoiden pyrkimyksillä on ollut olojen muuttumiselle, ja luottamaan vastakin yksilöiden ja ryhmien historialliseen toimijuuteen.

Historiakulttuuri sukupolvien välisen muistelun korvaajana

Perinteisissä yhteisöissä vanhojen ihmisten tehtävä oli kertoa menneistä ja siten välittää uudelle sukupolvelle menneiden sukupolvien vaiheet. Nuoret oppivat tuntemaan nimeltä yleensä ainakin viisi sukupolvea esi-isiä. Kuhunkin nimeen liittyi usein kertomus ja jokaiseen sukupolveen jokin avainkokemus. Kaupungistuneessa, liikkuvaisessa ja tiedotusvälineiden hallitsemassa maailmassa on toisin. Kun vuonna 1997 haastattelin nuoria suomalaisia aikuisia aiheesta, mihin he perheensä ja yhteisönsä kautta samaistuivat kotimaansa historiassa, kävi ilmi, ettei perheissä enää ole tapana muistella menneitä. Isoisät ja isoäidit olivat pikemminkin innokkaita kuulemaan, mitä nuorten maailmaan kuului. He halusivat nuorten avulla pysyä kiinni nopean muutoksen kierteessä, sen sijaan että olisivat vetäneet nuoria muistoihinsa. Nuorten oli lisäksi vaikea ymmärtää eilisen maailman omituisuutta. He kuittasivat omituisiksi isovanhempien käytöksessä ilmenevät entisen ajan jäänteet kuten nuukailun ja omavaraisuuden. Isovanhemmat puolestaan häpeilivät vanhan maatalous-Suomen köyhyyttä.

Moni oli suoraan sanonut lapsenlapselleen, ettei halua puhua vanhoista ajoista niiden ”surkeuden” takia. Menevät isovanhemmat katsoivat suoraan eteenpäin kuten sodanjälkeinen mentaliteetti oli heiltä edellyttänytkin.⁵

Julkinen, osin kaupallinen historiakulttuuri on ottanut entisten suullisesti esitettyjen kertomusten roolin yhteisön muistin rakentajana. Modernien isovanhempien laiminlyönneistä huolimatta haastattelemanuoret tuntuivat melko voimakkaastikin samaistuvan joihinkin vuosisatansa yhteisiin kokemuksiin. Näitä olivat ennen muuta talvi- ja jatkosota. Niistä nuoret olivat toki kyselleet kotonakin, mutta oman perheen kertomukset sekoittuivat usein Tuntemattoman sotilaan tarinoihin. Miltei kaikki olivat lukeneet Väinö Linnan romaanin ja nähneet Edvin Laineen tai Rauni Mollbergin ohjaaman filmin, usein molemmat. Niistä he olivat omaksuneet ne arkkityypit, joilla he jäsensivät esivanhempien kokemuksia. Kaukopartiosotilas ja kaveria ei jätetä -malli toistuivat kertomuksissa. Kertomukset olivat paljolti peräisin julkisesta historiakulttuurista.

Historiakulttuurilla on monia muotoja. Historialliset romaanit, teatteri ja elokuvat ovat avoimesti fiktiivisiä historiatuotteita. Niistä vastaanottaja saa voimakkaita kertomuksia, joiden toimijoihin voi samaistua ja joiden toiminnalliset kohokohdat säväyttävät. Rakennetun ympäristön merkit ja monumentit puolestaan ovat jotkut suoraan kertovia ja jotkut symbolisia. Ihmisillä on taipumus kehittää symboleistakin kerto-

2 Jörn Rüsen, *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden* (Köln 1994), passim.

3 Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism – American Life in An Age of Diminishing Expectations* (New York 1979), s. 101–103.

4 Ks. esim. *Sven Lilja*, *Skärvor av en timad strid, Akтуelt om historia 2–3/1994*, s. 2–3.

5 Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa* (Helsinki 1998), s. 60–63. Ks. myös *Taina Ukkonen*, *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina* (Turku 2000), passim.

muksia. Esimerkiksi uusin Kekkos-monumentti kertoi yleisölle voimamiehestä, vaikka ei esittänyt henkilöä. Muistomerkkeihin liittyvät paikalliset riitit johdattavat ympäristön asukkaat yhä uudelleen ottamaan kantaa muistoihin. Historialliset kavalkadit ruokkivat paikallista identiteettiä samalla kun sulostuttavat vapaa-aikaa. Onhan hauskaa pukeutua vanhoihin vaatteisiin ja eläytyä ajallisesti eksoottiseen elämään. Nuorilla on omat historiallisen kulttuurin tuotteensa. Sarjakuvat leikittelevät menneisyyden kuvilla ja teemoilla, ja lautapelit vievät pelaajan ritarien ja lohikäärmeiden maailmaan.

Koulun historiaopetusta en tässä yhteydessä sisällytä historiakulttuuriin, koska se ei ole samalla tavoin kuluttajan vapaasta valinnasta riippuvaa ja kulutuskysyntää myötäilevää kuin muut julkisen historiakulttuurin tuotteet. Kouluopetuksessa menneisyyden ilmiöt, henkilöt ja tapahtumat vilahtavat tietomassan osina nopeasti ohi ja jäävät toistensa alle saamatta useinkaan aikaan pysyviä mielikuvia ja samaistumista. Esimerkiksi haastatteluaineistossani koulukirjojen kriittiset näkökulmat eivät olleet läsnä, vaan nuorten kuva sodista oli romaanin ja filmin voimakkaasti vaikuttama. Se oli peräisin historiakulttuurista eikä historiantutkimuksesta. Kertomukset heijastivat Daavid ja Goljat -myyttiä eivätkä sodan jälkeisten vuosikymmenien suomalaisten historiantutkijoiden jaakopinpainia ristiriitaisten tulkintojen kanssa. Ympäristön moninainen historiakulttuuri kuvastui haastatteluissa tutkijayhteisön puhetta voimakkaampana.

Jokainen sukupolvi rakentaa yhteiset muistot uusiksi. Uudet kokemukset ja odotukset vaikuttavat muistin sisältöön. Muistojen uusiksi rakentaminen tapahtuu ihmisten välisen vuorovaikutuksen kautta. Sukupolvien välisen kertomisperinteen heikentyessä rakennetun ympäristön, median ja fiktion historiatuotanto vaikuttaa yhteiseen muistiin yhä enemmän.

Kenellä on valta määrätä yhteisestä muistista?

Ympäristön historiakulttuuri ei synny vaan tehdään. Sen tuotannon määrää milloin poliittinen valta milloin raha. Valta saattaa

olla demokraattista, kuten esimerkiksi kunnanvaltuuston päättäessä muistomerkkin tai riitin toteuttamisesta, tai totalitaarista, kuten silloin kun diktaattori tai hegemoniallinen puolue pönkittää asemaansa historialla.

Totalitaarisissa maissa historiakulttuuri on yleensä tiukasti vallanpitäjien kontrollissa. Entisissä kommunistimaissa historia oli tärkeä aine. Puolueeseen kytkeytyneiden tiedekatemioiden palkkaamat tekijäkollektiivit tuottivat virallista historiaa, jonka tehtävä oli saada aikaan samaistumista puolueen ohjelmaan. Rakennettu ympäristö puhdistettiin entisiin vallanpitäjiin viittaavista muistoista ja varustettiin Puolueen historian ikoneilla.

Entä demokraattisissa maissa? Missä määrin historiakulttuuri on historioitsijoiden hallinnassa ja missä määrin sitä määräävät poliitikot, journalistit ja markkinatuottajat?

Historiantutkijoiden valta määrätä historiakulttuurista on median valtakautena varsin rajallinen. Historiakulttuuri ei synny historiantutkimuksen sivutuotteena vaan erilaisten julkisten ja kaupallisten tuottajien toimesta. Suomessa talvi- ja jatkosotaan liittyvä historiakulttuuri on hyvä esimerkki tutkimuksen ja historiakulttuurin erillisyydestä. Kun historian tiedeyhteisö 1970-luvulla keskitti voimansa kansainväliseen toinen maailmansota -hankkeeseen ja tutki sotaa nimenomaan sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta, hallitsi markkinoita korpisoturikirjallisuus, joka perinteisen sotakirjallisuuden tapaan pitäytyi rintaman tapahtumissa. Toinen esimerkki on poliitikkojen puheissa ilmenevä historiakulttuuri. Niinpä Urho Kekkosen YYA-retoriikka edusti usein tiedeyhteisön piirissä melko marginaalisia tulkintoja. Historiantutkijat joutuvat näin usein tyytymään sivustakatsojan ja kriitikon osaan ympäristön historiakulttuuria tarkastellesaan.

Poliitikot määräävät virkamiesten kautta koulujen historianopetusta mutta eivät ympäristön historiakulttuuria. He paljastavat toki patsaita ja muistotauluja, mutta nämä ovat usein kansalaisyhteiskunnan aloitteista syntyneitä. Niinpä 1990-luvun lotta- ja suojeluskuntamuistomerkit kuvastavat YYA-

sopimuksen purkamisen jälkeisiä kansalais-mielialoja. Ne syntyivät kansalaisjärjestöjen eivätkä valtion toimesta. Ruotsi tarjoaa toisaalta esimerkin siitä, että kadun historia-kulttuuri joutui samalla vuosikymmenellä poliittisen toiminnan kohteeksi. Etelä-Ruotsin kaduille ilmaantui tuolloin Saksan kolmannen valtakunnan historiallisia tunnuksia. Uusnatsit hyödynsivät historiaa yhteiskunnallisen aggression nostattamiseen. Lundin yliopistokaupungissa he omaksuivat Kaarle XII:n patsaan ikonikseen ja ottivat tavakseen juhlia aatettaan hänen syntymäpäivänään. Historian tiedeyhteisö katsoi parhaaksi pysyä hiljaa. Sen sijaan maan hallitus ryhtyi historiasotaan. Se järjesti kyselytutkimuksen nuorten historiantiedoista ja katsoi tulosten viittaavan tiedon puutteeseen. Toimenpiteekseen hallitus valitsi holocaust-aiheisen kirjan tuottamisen ja levittämisen. *Om detta må ni berätta* (1998) vetosi samalla kertaa sekä tunteisiin että todistusaineiston kriittisen käsittelyn haasteeseen. Kirja käännettiin myös vähemmistökielille ja sitä levitettiin miljoonapainoksena koteihin, kirjastoihin ja kulttuurikeskuksiin. Näin poliittisen historiakulttuurin sisällä oli syntynyt paitsi tuotantoa myös vastatuotantoa.

Myös *media* on ottanut vastuulleen kolmannen valtakunnan harjoittamien juutalaisvainojen muiston ylläpidon. Holocaust-muistot valtasivat vuosituhannen lopussa julkista tilaa mediassa ja kadulla. Holocaust-museoita pystytettiin niin Saksassa kuin Yhdysvalloissa, ja suurelokuvia tuotettiin niin Hollywoodissa kuin Euroopan studioissa. Vuosituhannen lopun holocaust-aallon perimmäisenä liikkeelle lähettäjäksi on vaikea selvästi osoittaa sen enempiä media-hegemoniaa, poliittista valtaa kuin rahan mahtia. Voisi melkein ehdottaa, että historiakulttuuri tässä tapauksessa nousi alhaalta päin; eri puolilla kansainvälistä yhteisöä ihmiset halusivat vuosituhannen lopuksi ottaa 1900-luvun ehkä pahimman moraalisen trauman käsittelyyn.

Median valta historiakulttuurissa ja sen kautta tapahtuvassa yhteisen muistin määrittämisessä on huomattava. Nykyihminen viettää monin verroin enemmän aikaa median vaikutuksen alaisena kuin katselee

muistomerkkejä tai osallistuu yhteisön menneisyyden muisteluun. Media puolestaan on historian suurhyödyntäjä; historian avulla se toisaalta rakentaa informaatiotarjontaansa ja toisaalta viihdyttää yleisöä saadakseen sen pysymään parissaan. Median välittämä historiakulttuuri on runsasta paitsi määrältään myös lajeiltaan. Tarjonta riippuu enemmän katsojalukujen jakaantumisesta kuin median valistustehtävästä. Kesäkauden vakiotarjontaan kuuluvien vanhojen westernien intiaanikuvan poikkeaminen tiedeyhteisön tutkimustuloksista ei huoleta ohjelmapäälliköitä yhtä paljon kuin katsojien mahdollinen siirtyminen toisille kanaville.

Pienessä maassa kuten Suomessa voi median havaita voimakkaasti kansainvälistävän historiakulttuuria. Television dokumentti- ja filmitarjonta on niin voittopuolisesti anglosaksista, että suuri yleisö tuntee todennäköisesti paremmin Englannin Tudor-kauden kuin Suomen Vaasa-kauden. Samoin lehtien päivantapahtumille antamat historialliset taustat ovat usein anglosaksisten uutistoimistojen välittämiä artikkeleita. Suomalainen lehdenlukija joutuu usein omaksumaan Reuterin tulkinnan Lähi-idän tai Balkanin menneisyydestä.

Viimeisenä historiakulttuurin mahdollisena määrääjänä nousee esiin raha. Historia viihdyttää, koristaa ja tarjoaa pakoteita arjesta – asioita joista nykyihmiset ovat tottuneet maksamaan. Speaktaakkelifilmit, best-sellerkirjat ja antikvariaatit tuovat rahaa tekijöilleen. Latistaako raha historian viihteeksi? Niin tapahtuu, jos rahan varassa tuotettu historiakulttuuri ei tue historiatietoisuutta. Jos vastaanottaja ei saa yhteyttä menneisyyden toimijoiden pyrkimyksiin ja valintoihin ja yhdistä niitä omiin tulevaisuutta koskeviin kysymyksiinsä, hän on vastaanottanut historiasta vain viihdettä sen sijaan että olisi pohtinut ihmisen ja yhteisön toimintaa. Hänellä on toki inhimillinen oikeus etsiä ulospääsyä banaalista arjesta ja viihtyä, mutta se ei saisi jäädä historian ainoaksi tehtäväksi. Menneisyyden toimijat ansaitsevat tulla vakavasti otetuiksi. Kuka olisi tyytyväinen siihen, että jälkipolvet vain huvittelisivat hänen elämänsä pyrkimyksillä ja saavutuksilla?

Raha määrää suuren osan ympäristön historiakulttuurista. Tekemällä historiakulttuurin houkutteleviksi tavaroiksi ja palveluiksi kaupalliset tuottajat saavat yleisön sankoin joukoin kuluttamaan historiaa. Näin syntyy toki myös tarttumapintaa sille historiakulttuurille, joka tukee varsinaista historiatietoisuutta. Tämä oli lähtökohtana Ruotsissa historian tiedeyhteisöllä, kun se siekailematta hyödynsi historian viihdyttävää voimaa Den svenska historien -suurnäyttelyssä. Historiakulttuuria tutkineista teoreetikoista Rösen tunnustaa historiasta saatavan viihtymyksen ihmisen tarpeita vastaavaksi ilmiöksi, kun taas Lasch näkee sen joutavaksi, yhteiskunnasta vieroittavaksi tekijäksi.

Historiakulttuuri on vain reunaltaan tiedeyhteisön ohjauksessa. Poliitikot, media ja markkinatuottajat ovat vastuussa historiakulttuurin määrästä ja sisällöstä. Edellä on viitattu siihen, että tiedeyhteisö voi käyttää historiakulttuurin valtuuttajia hyväkseen luodakseen siltaa itsensä ja yleisön välille. Toinen tehtävä tiedeyhteisöllä on käsitellä kriittisesti kadun historiakulttuuria siltä varalta, että siihen sisältyy historian väärinkäyttöä. Tällöin tiedeyhteisön on pidettävä itsensä ajan tasalla historiakulttuurin tuotannon suhteen.

Historiakulttuuri tutkimustehtävänä

Suomessa muutamat historiantutkijat ovat tutkineet historian vastaanottoa ja yhteiskunnallista käyttöä. *Kimmo Katajala* (1988) on tuonut esiin yhteisöjen harrastuksen oman historiansa kirjoittamiseen.⁶ *Seppo Hentilä* on tutkinut historian käyttöä Saksassa erityisesti sen valossa, miten historiaa käytettiin poliittisena aseena jaetussa Saksassa.⁷ Hän on myös kiinnittänyt huomiota historian käyttöön pestäessä poliittista pyykkiä jälkisuometuneessa Suomessa.⁸ *Kari Immonen* on kirjoittanut historian läsnäolosta – samoin kuin sen kieltämisestä – oman yhteisömmen elämässä ja vuorovaikutuksessa.⁹ *Jorma Kalela*, joka aikaisemmin on aktiivisesti tukenut teollisuuden työntekijöiden harrastusta kirjoittaa historiaa ”alhaaltapäin”, vetoaa tuoreessa teoksessaan

Historiantutkimus ja historia tiedeyhteisöön: ”Hänen [tutkijan] on itse päätettävä, miten osallistuu yhteiskunnassa koko ajan käynnissä olevaan historian määrittämiseen. On vastuutonta etsiä selkää, jonka taakse piiloutua. – Itsensä pettämistä on myös kuvitella, että omalla tutkimustyöllä ei olisi yhteiskunnallisia seurauksia.”¹⁰ Kalela uskoo myös että tutkijan on mahdollista astua osaksi kadun historiakulttuuria kirjoittamalla historiaa samalla kielellä, jolla yleisö puhuu omasta kokemuksestaan, ja toiseksi tunnistamalla yleisön vuorovaikutuksessa itsenäisesti ajattelevaksi toimijaksi eikä vain vastaanottajaksi.¹¹

Kalelan käsitys historiantutkimuksen ja historiakulttuurin kohtaamismahdollisuuksista on optimistisempi kuin tämän kirjoittajan. Suomessa suuri yleisö toki lukee etenkin oman maan lähihistoriaa koskevia tutkimuksia. Historiakulttuuri on kuitenkin siinä määrin osa päivittäin kohdattavaa ympäristöä ja sitä julkista tilaa, jossa ihmiset viettävät vapaa-aikansa, että se varsinaista historiankirjoitusta tehokkaammin uurtaa jälkensä yleisön mieleen. Siksi ihminen rakentaa historiatietoisuuttaan nimenomaan historiakulttuurin vaikuttamana. Tutkijoiden osaksi jää parhaansa mukaan pyrkiä mukaan dialogiin. Lisäksi tutkijoiden velvollisuus on tarvittaessa hämmentää historiakulttuurin mielikuvastoa historiallisen kritiikin ottein. Yhteiskunnan julkisen tilan tulee olla avoin tälle hämmentämiselle samoin kuin tutkijan tulee julkiseen tilaan siekailematta astua.

Mikäli historiantutkija haluaa vaikuttaa yhteisön muistiin, hänen tulisi tietää jotain sen tilasta ja sisällöstä. Siksi historian tiedeyhteisön tulisi tutkia yhteistä muistia. Vaikka muutamat historiantutkijat ovat olleet kiinnostuneita historian yhteiskunnallisesta käytöstä, kukaan ei meillä ole tosisaan ryhtynyt selvittämään historian vastaanottoa. Syynä on ehkä se, että reseptiön tutkimisen menetelmät eivät kuulu historioitsijan työkaluihin. Menetelmät on lainattava sosiologeilta, joilla on tarjolla keinoja sekä kyselyaineistojen tilastolliseen analyysiin että laadulliseen haastatteluai-
neiston tulkintaan. Viitteitä antavat nuori-

son parissa tehdyt selvitykset¹², mutta aikuisväestön historiallisen muistin ja sen sukupolvittaisten erojen tutkimus odottaa tekijäänsä.

Ympäristön monimuotoisen historiakulttuurin, historian yhteiskunnallisen käytön ja vastaanoton tutkimuksen lähimmät esimerkit ovat pohjoismaisia. Tanskassa *Claus Bryld ja Anette Warring* (1999)¹³ ovat tutkineet, miten tanskalaiset ovat rakentaneet miehitysajasta yhtenäisyydessään ja särötömyydessään myyttisen kollektiivisen muiston. Ilmiö lienee verrattavissa suomalaisten talvisotaa koskevaan yhteiseen muistiin. *Bernard Eric Jensen* (1994)¹⁴ puolestaan on teoreettisesti selvittänyt historian osuutta ihmisen elämismailmassa. Yhdessä eräiden muiden tutkijoiden kanssa Bryld, Warring ja Jensen ovat perustaneet tutkimushankkeen Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning (1999)¹⁵, joka sulkee piiriinsä niin historiakulttuurin tuotannon kuin vastaanotonkin. Ruotsissa puolestaan *Peter Aronsson* on toimittanut tutkimusantologian Makten över minnet – Historiekultur i förändring (2000)¹⁶, joka niin saksalaiseen historiatiETOISUUDEN käsitteeseen, brittiläiseen ”historia alhaalta käsin” -liikkeeseen kuin ranskalaiseen Les lieux de mémoire -hankkeeseen viitaten perustaa vastaavan tutkimussuunnan Ruotsiin. Virik-

keenä on ollut edellä mainittu ongelmallinen Den svenska historien -hanke, jonka puitteissa tiedeyhteisö uudelleen arvioi suhteensa kadun ja median historiakulttuuriin.

Pohjoismaiset esikuvat ovat haastavia. Kuka tutkisi historian vastaanottoa ja kulttuurista käyttöä elleivät historioitsijat lähtien tiedonalansa itseymmärryksestä? Kysymyshän ei ole kasvatuksen ongelmista vaan historiallisen tiedon ulottuvuuksista. Historia elää omaa elämäänsä historianlaitosten ulkopuolella, mutta historioitsijan ammatillinen vastuu ulottuu myös sinne. Tutkimuksen vuorovaikutus historiakulttuurin kanssa on se kenttä, jolla yhteisön historiatiETOISUUDEN taso määräytyy.

JUKKA RANTALA

Opettajien arvokasvatuksen kritiikki

Dosentti Jukka Rantala tarkastelee ääri- ja äärimmäisyyden kritiikkiä kansakoulunopettajien arvokasvatukseen. Kirjoituksessa kuvataan mallikansalaisuuteen kuulunutta poliittista eetosta ja siihen toisen maailmansodan jälkeisen kohdistuneita moitteita.

■ ”Koulussa ei koskaan tiedä, mitä sieltä voi löytää erinomaisen ja hyvän työn ohella”, kirjoitti eräs kansakouluntarkastaja selvitettyään opettajaa vastaan esitettyjä syytöksiä. Tarkastaja halusi näin selittää miksei hän ollut havainnut opettajan sopimattomaa toimintaa viran ulkopuolella. Tarkastajan huomautus paljastaa jotain myös hänen omasta toiminnastaan. Hän yritti pestä kätensä syytösjutusta, joka poikkesi tavanomaisista konflikteista, joita hän oli aiemmin selvittellyt. Toisen maailmansodan jälkeisen tapahtuneen poliittinen murros heijas-

6 *Kimmo Katajala*, Historialiike. Teoksessa *Historian päivät 1988*. Toim. Rauno Endén. Historiallinen arkisto 93 (Helsinki 1989), passim.

7 *Seppo Hentilä*, Jaettu Saksa, jaettu historia – kylmä historiasota 1945–1990 (Helsinki 1994), passim.

8 *Seppo Hentilä*, Historian julkinen käyttö, Tieteessä tapahtuu 5/1998, s. 5–9.

9 *Kari Immonen*, Historian läsnäolo (Turku 1996), s. 77–82.

10 *Jorma Kalela*, Historian tutkimus ja historia, Helsinki 2000, s. 75.

11 *Idem*, s. 226–227.

12 *Abonen*, passim; Nuori kansalainen -tutkimuksen Suomen raportti. IEA Civics – Nuori kansalainen tutkimuksen julkaisuja 2. Painamaton aineisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto.

13 *Claus Bryld & Anette Warring*, Besættelsetidens som kollektiv erindring (Roskilde 1999), passim.

14 *Bernard Eric Jensen*, Historiedidaktiske sonderinger, Bind 1 (Köbenhavn 1994), s. 59–65.

15 *Claus Bryld et al.* At formidle historie – vilkår, kendetegn, formål (Roskilde 1999), passim.

16 *Makten över minnet – Historiekultur i förändring*. Toim. Peter Aronsson (Lund 2000), passim.